

Népi írók kitelepítésének terve 1951-ben

Az 1945 után erős bomlásnak indult népi mozgalom a kommunista hatalomátvételt követően tovább tagolódott. Mind az emigrációt választók, mind az itthon maradtok kisebb köröket alkottak, amelyek már nem őrizték meg azt a viszonylagos zárttságot, amely a népieket főként az indulás éveiben jellemezte. Az összetartozás érzése mégis fennmaradt, a csoportszolidaritás nem tűnt el, sőt kritikus helyzetekben szinte kivétel nélkül érvényesült. Az alább közölt forrás is a népiek különböző politikai oldalakhoz tartozó képviselői között újra és újra fonódó érzelmi szálak meglétéről árulkodik. Most azonban nem a konkrét történetet szeretném elemezni, amely szépen illeszkedett a hatalom és az írók bonyolult – alkudozásokkal, fenyegetésekkel és kompromisszumokkal jellemezhető – viszonyrendszerébe. Ez az ügynöki jelentés a személyi kapcsolatokkal sűrűn átszőtt, a diktatúra hivatalos arculata mögött rejtőző világot villantja fel, amelynek a politikai rendőrség tisztjei és közlegényei, valamint a számukra megbízást teljesítő hálózati személyek egyaránt részesei voltak.

A kiválasztott forrás Sinka István személyi dossziéjából származik.¹ Bár a dossziét hivatalosan 1951-ben nyitották, már 1949 elejétől fogva szép számmal maradtak fenn a költőről szóló jelentések. Feltehetően nem ekkor kezdődött a népiek jobboldalához, sőt annak széléhez tartozó alkotó politikai rendőrségi megfigyelése, hanem rögtön a háború végeztével. Ez azért is valószínűsíthető, mert a Sinkától határozottan balra álló, a Nemzeti Parasztpárt elnökeként 1948 elejéig a Magyar Kommunista Pártot igen lojálisan támogató Veres Pétert is szemmel tartották, már 1945 márciusától fogva.² A most közölt jelentést nem abból az aspektusból vizsgáljuk, hogy hogyan és miért akartak kitelepíteni népi írókat, és miként akadályozták ezt meg.³ Ehhez pártiratokra és személyes dokumentumok bevonására lenne szükség. Viszont a szöveg sokat elárul a jelentést tevő ügynök, a korszak gyakorlata szerint számmal jelölt 18/1. motivációról és a politikai rendőrség elvárásairól, a népiekről alkotott véleményéről.⁴

Már első pillantásra szembetűnő, hogy a jelentés ugyanazon a napon keletkezett, amikor az ügynök Sinka Istvánnal beszélgetett. Mivel az első mondatban délelőtt tíz órától esik szó, könnyen lehet, hogy csupán néhány órával az elválásuk után született az itt közölt szöveg, amely az ügynök jelentésének géppel írott, a tartótiszt által szignált változata. Vagyis nem csupán a 18/1-es hálózati személy, hanem a gépíró és Rácz Elemér államvédelmi főtörzsőrmester közös szellemi termékének tekinthető. Az ügynök buzgalma, gyorsasága a dosszié egészét tekintve inkább kivételes, mint szokásos: általában két-három nap telt el a Sinkával való beszélgetések és az ezeket összefoglaló jelentések elkészítése között. Nem tudni, hogy ebben az esetben mi volt a sietség oka, csak gyanakodhatunk. Talán az ügynök úgy érezte, hogy itt valami rendkívül szokatlan jelenségről van szó? Le akarta leplezni az népiek háttérben zajló, informális játszmáit? Vagy esetleg abban bízott, hogy magasabb helyre jutva az illetékesek nem értenek egyet a tervezett akcióval?

Azért használom az akció kifejezést, mert 18/1. nem igazán tudta/merte néven nevezni, hogy mi történhet Erdélyi Józseffel,⁵ Kádár Lajossal⁶ és Tábor Istvánnal. A kiutalás, a kitelepítés és a kiutasítás kifejezést egyaránt használta. Számunkra egyértelműen a második a pontos és szabatos fogalom; de vajon így értették a kortársak is? Nehéz az ellenkezőjét feltételezni, inkább a politikai rendőrség jóindulatának megnyerését, esetleg a tökéletlen kifejezés megválasztásától való félelmet tükrözheti a szándékolt eufemizmus. Az ügynök nyilvánvalóan tompította, mérsékelte Sinka szavainak élet, mivel a harcosan antikommunista költő aligha nevezte 1951-ben felszabadulásnak 1945-öt, s az „u.n.” értelmező jelzöt sem használhatta a népi írók kifejezés előtt. Sinka teljes

mértékben a nép hiteles képviselőjének tartotta magát, az „u.n.” beszúrása sokkal inkább 18/1. igazodási kényszeréről árulkodik, mindenképpen el akarta találni az ÁVH által helyesnek tartott szófordulatot. A látszólag mellékes szóhasználat komoly feszültséget takar: hogyan lehet ellenségnek tartani a munkás-paraszt hatalom idején éppen a magukat népiként meghatározó írókat?

Először két íróról esik szó: Erdélyi Józsefről és Tábor Istvánról, majd megemlíti Kádár Lajos neve is. Nagyon érdekes, hogy az ügynök csupán az első két szerzőt sorolja egyértelműen a népiek közé, míg az állambiztonsági tiszt megjegyzése Erdélyit nem minősíti, Kádárral kapcsolatban „fasiszta színdarab”-ról beszél, míg Tábor nyilasnak tartja. Nem tudni, hogy a három alkotó miként került egy pódiumra, az ügynök szerint az 1945 utáni börtönmúlt az összekötő kapocs. Ugyancsak érdekes, hogy a gépíró minden népi író nevét nyomtatott nagybetűvel emelte ki, a kormánytag Darvas Józsefét kivéve. Hogy a hangsúlyozás minek tulajdonítható, volt-e politikai, állambiztonsági szempontból jelentősége, nem tudom megmondani. A dossziében található többi jelentésben teljesen változó az írásmód. Lehet, hogy Darvas nem volt célszemély, míg a többiek bizonyosak azok voltak, s ily módon különböztették meg őket.

A Veres Péter és Sinka István közötti, többszörös áttétellel rögzített beszélgetés beemelése ugyancsak tanulságos. A vehemens, könnyen haragra gerjedő Sinka itt alkuképes és megállapodni kész személynek tűnik, akit érdemes megkönyékezni. 18/1. szinte kiutat kínál a hatalom számára: az eddig hajlíthatatlannak tűnő költőt a társai iránt érzett szolidaritásra alapozva lehetne az Írószövetségre való belépésre rávenni. Vagyis úgy ismerné el a fennálló hatalmat, hogy erkölcsileg még meg is dicsőülne. Megint nem tudni, hogy a legépelte szöveg mennyire adja vissza híven Sinka szavait és szándékait, de mintha 18/1. akarva-akaratlanul maga is részesévé válna egy bonyolult, többszereplős folyamatnak. Egy olyan idézet akad, amely a maga bibliás szóhasználatával („velük együtt fut”) nagy valószínűséggel híven adta vissza Sinka István beszédét.

Ezen a ponton véget ér a jelentés igazán fajsúlyos és érdemi része, a háborús veszély fokozódásáról és az iráni olajválságról szóló, a szöveg egészéhez képest hosszú fejtegetés szinte csak helykitöltő jellegű. Nem túl életszerű, hogy a feldúlt lelkű Sinka, miközben a hozzá közel álló Erdélyi József kitelepítése forog kockán, azt ecsetelje az ügynöknek, hogy mik az iráni olajtársaság államosítását követő potenciális forgatókönyvek. Az ügynök ismét taktikázhatott egy kicsit: nyújtotta, bő lére eresztette a mondanivalóját, amelynek végső konklúziója szerint Sinka hajlandó belépni az Írószövetségbe, ha békén hagyják a barátait.

A jelentés utáni Megjegyzés arról árulkodik, hogy a politikai rendőrség komolyan vette az ügynök által közvetíteni kívánt üzenetet, hiszen azt emelte ki belőle, ami igazán fontos volt: a három kitelepíteni kívánt irodalmár személyét. Közülük Erdélyi és Tábor hollétével láthatóan tisztában voltak, Kádárról viszont csak az operatív nyilvántartásban szereplő adatokat tudták feltüntetni. A jelentés fontosságát tükrözi, hogy megkapta az I/2., vagyis a Belső Reakció Elleni Harc Osztályának osztályvezetője és az Információs Osztály élén álló tiszt is, akinek módjában állott az értesülést közvetlenül a pártvezetés számára eljuttatni.⁷

A forrást betű- és szöveghíven közlöm, semmilyen elírást vagy tévedést nem javítottam abból a megfontolásból kiindulva, hogy ezt a változatot olvashatták az államvédelmi hierarchia felsőbb szintjein lévők és esetlegesen a pártvezetés tagjai is.

Dokumentum

1. Sinka Istvánról készített hálózati jelentés, 1951. június 8.

Szigorúan titkos! „V”.

Tárgy: Sinka István.

Jelentés
Budapest, 1951. június 8.

SINKA ISTVÁN jobboldali író, június 8.-án d.e. 10 órakor beszélt ügynökünkkel, az Atilla utca 8. sz. alatti lakásán.

A fővárosból történt kiutasításokkal kapcsolatban SINKA elmondta, hogy ERDÉLYI JÓZSEF, TÁBOR ISTVÁN és KÁDÁR LAJOS u.n. „népi írók” számítanak, a kitelepítésre, miután a felszabadulás után mindhárman börtönbüntetést töltöttek le. TÁBOR ISTVÁN és ERDÉLYI JÓZSEF az elmúlt napokban felkeresték SINKÁT, hogy összeköttetései révén, mentességet szerezzen számukra a kitelepítés alól.

Kérésükre SINKA elment VERES PÉTERHEZ az Erdőgazdálkodási Hivatalban lévő munkahelyére. Bár VERES tartózkodó magatartást tanúsított, SINKA, megkérte, hogy KÁDÁR LAJOS, ERDÉLYI JÓZSEF és TÁBOR ISTVÁN érdekében tegyen lépéseket. VERES PÉTER megígérte, hogy az ügyben beszélni fog Darvas József miniszterrel és elfogja intézni, hogy felvegyék őtet az Írószövetségbe, ami lényegében a kiutasítás alóli mentesítést fogja jelenteni számukra. Ezzel kapcsolatban VERES megkérdezte, hogy SINKA ISTVÁN kívánja-e az Írószövetségbe való felvételét? SINKA azt a választ adta, hogy neki az nem fontos, de ha a büntetett előéletű írók felvétele könnyebben megy, ha ő a nem büntetett is „velük együtt fut”, akkor próbálja meg.

A kiutasításokkal kapcsolatban SINKA kijelentette, hogy ezt „az idők előrehaladásának tekinti.” Növekszik a háborús veszély, tehát csökkenteni akarják a rendszerrel szembenálló szabadlábbon lévő elemek számát. Az elhagyott lakásokba, SINKA véleménye szerint szovjet állampolgárokat hoznak.

Az iráni olajtársaság államosításával kapcsolatban nem fog kirobbanni háború konfliktus, – mondotta SINKA. Ugy látja, hogy a Szovjetunió biztatja az irániakat, az angolok azonban nem fogják engedni, hogy ezen a rendkívül fontos helyen elvegyék tőlük az olajat. Valószínűleg megfogják fenyegetni a Szovjetuniót és ezután SINKA véleménye szerint, nem merik majd támogatni Iránt. Végző szükség esetén azonban az angolok nem fognak megijedni, a terület katonai megszállásától sem.

18/1.

Megjegyzés: Erdélyi József jelenleg a vejénél, Sigmond mérnöknel él, Kádár Lajos regényíró az „Ártatlanok” c. fasiszta színdarab szerzője. Tábor István nyilas költő volt, jelenleg a Rákosi Művekben dolgozik, fizikai munkán.

(Rácz Elemér)
áv. főtörm.
I/2-a alosztály.

TJ/4.

Készült 4 példányban, kapták:

Sinka szd.

Inf. Oszt.

Oszt. vez.

Ügynöki md.

[ÁBTL 3.1.5. O-9185. Rácz Elemér aláírásával ellátott, géppel írt tisztázata.]

¹ ÁBTL 3.1.5. O-9185: 136–137.

² Veres megfigyeléséről lásd Papp, 2012: 339–350.

³ Ezt a nézőpontot érvényesítette Szőnyei, 2012: 423–439. és 461–468.

⁴ Az állambiztonsági források társadalomtörténeti feldolgozása melletti érveket lásd Takács, 2014: 107–128.

⁵ Erdélyi József életútjáról és peréről lásd Standeisky, 2005: 335–350.

⁶ Kádár Lajos életútjáról és peréről lásd Papp, 2014.

⁷ Boreczky, 1999: 91–114.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.5. Operatív dossziék

O-9185

Sinka István

Hivatkozott irodalom

Boreczky, 1999

Boreczky Beatrix: Az Államvédelmi Hatóság szervezete, 1950–1953. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal.

Papp, 2012

Papp István: Veres Péter elkésett tiltakozása. A Paraszti jövő és az állambiztonság. In „*Taníts minket úgy számlálni napjainkat...*” *Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére*. Szerkesztette: ifj. Bertényi Iván – Géra Eleonóra – Richly Gábor. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

Papp, 2014

Papp István: A magyar Jud Süss. Kádár Lajos *Ártatlanok?* című színdarabjának története. (Megjelenés alatt. *Betekintő* 2014/3.)

Standeisky, 2005

Standeisky Éva: Bűnbocsánat – Erdélyi József pere és költői rehabilitálása. In uő: *Gúzsba kötve – A kulturális elit és a hatalom*. Budapest, 1956-os Intézet – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára.

Szőnyei, 2012

Szőnyei Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. I. kötet. Budapest, Noran Könyvesház.

Takács, 2014

Takács Tibor: Az ügynökhálózat társadalomtörténeti kutatása. In *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés*. Szerkesztette: Horváth Sándor. Budapest, Libri Kiadó.